

УДК 347.73

Бойко Валентина Вячеславівна –

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри публічного управління, адміністрування та права
Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»

Valentyna V. Boiko –

Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Public Administration and Law,
National University “Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic”
(24 Vitaliya Hrytsayenka, Poltava, 36011, Ukraine)

До питання визначення поняття правовідносин виконання державного бюджету за видатками

У статті здійснюється теоретичне дослідження правовідносин з метою з'ясування загальних ознак, властивих правовідносинам виконання державного бюджету за видатками, оскільки вони співвідносяться як ціле та приватне. Досліджуються структурні елементи правовідносин виконання державного бюджету за видатками для визначення особливостей, які їм притаманні. Визначається, що цим правовідносинам характерна подвійна природа, що проявляється у поєднанні матеріального та процесуального змісту цих правовідносин. Автор, дослідивши загальні та специфічні ознаки, властиві правовідносинам виконання державного бюджету за видатками, надає власну дефініцію даним правовідносинам.

Ключові слова: правовідносини виконання бюджету, суб'єкт, об'єкт, бюджетні кошти, правовідносини виконання бюджету за видатками.

V.V. Boiko On the Definition of the Concept of Legal Relations in the Execution of the State Budget in Terms of Expenditures

The article presents a comprehensive theoretical study of legal relations with the aim of identifying the general characteristics inherent to the legal relations concerning the execution of the state budget in terms of expenditures, given that these relations are correlated as the general and the particular. It examines the key structural elements of such legal relations, which makes it possible to distinguish their specific features and clarify their place within the broader system of financial and legal relations. It is emphasized that these legal relations involve a narrower range of subjects compared to other types of financial legal relations, as their participants are predominantly the state, representative and executive bodies of state and local authorities, rather than individual citizens or non-governmental organizations. Special attention is paid to the imperative nature of such relations, which arise not from the mutual expression of will between the parties, but on the basis of mandatory legal acts. The organizational and monetary nature of these legal relations is revealed, manifested in the regulation and movement of budgetary funds. The temporal limitation of these relations is underscored, together with their specific periodicity, which consists in the strict restriction of the validity of budgetary legal norms to a specific budgetary period. With the commencement of a new budgetary period and the enactment of a new law on the state budget or a decision of a local council on the local budget, new legal relations emerge, often involving the same parties but based on a new legal framework, and lasting until the end of that budgetary period. Particular emphasis is placed on the dual nature of these legal relations, which is expressed in the combination of both substantive and procedural components, ensuring not only the regulation of the rights and obligations of the participants but also the procedures for their implementation. Based on the analysis of both the general and specific characteristics, the author proposes an original definition of legal relations regarding the execution of the state budget in terms of expenditures, which may serve as a valuable reference for further academic research and practical application.

Keywords: legal implementation of the budget, legal entities, objects, relationships, budget, legal implementation of the budget expenditure.

Постановка проблеми. Правовідносини виконання бюджету за видатками є особливим різновидом бюджетних правовідносин, які виникають і знаходять свій розвиток на стадії виконання бюджету, що є найважливішою стадією бюджетного процесу. В ході розвитку даних правовідносин відбувається розподіл і використання бюджетних коштів, з метою здійснення функцій і виконання завдань, поставлених перед державою. Нормативне закріплення поняття та основних елементів правових відносин виконання державного бюджету за видатками дозволить підвищити ефективність правового регулювання даних відносин.

Аналіз останніх досліджень. Дослідженню правовідносин, що виникають у процесі виконання державного бюджету за видатками, у науковій літературі приділено недостатньо уваги. Наявні наукові напрацювання переважно стосуються окремих аспектів бюджетних правовідносин, які ґрунтовно висвітлені у працях В. М. Воронова, М. П. Кучерявенка, А. О. Монаска, О. А. Музики-Стефанчук, Л. А. Савченко, Н. Я. Якимчук, В. Д. Чернадчука та інших дослідників. Водночас комплексного аналізу правовідносин у сфері виконання державного бюджету за видатками, з урахуванням сучасних викликів та тенденцій розвитку бюджетного права, поки що не здійснено.

Метою статті є дослідження сутності правовідносин виконання державного бюджету за видатками та виявленні особливостей їх структури, що дозволить сформулювати визначення поняття даних правовідносин та виокремити ознаки, притаманні їм.

Виклад основного матеріалу.

Для глибшого розуміння сутності та структури правовідносин, що виникають у процесі виконання бюджету за видатками, важливо дослідити їх основні ознаки. Оскільки ці правовідносини є різновидом загальних правовідносин, вони успадковують їх характерні риси, проте мають і специфічні особливості.

По-перше, правовідносини виконання бюджету за видатками, як і будь-які інші правовідносини, є вольовими, так як правовідносини завжди є результатом волевиявлення його сторін або однієї з сторін [12, с.195]. Проявляється вольове відношення у

втіленні в ньому волі (інтересу) держави, оскільки правовідношення виникає на основі правових норм; та у втіленні в ньому волі (інтересу) учасників правовідношення, адже вони зв'язані предметом інтересу, досягненням його результату [15, с.335]. Тож, правовідносини виконання бюджету є вольовими, оскільки, з одного боку держава за допомогою нормативно-правових актів виражає свою волю щодо здійснення певними суб'єктами відповідних адекватних дій по її реалізації, а з іншого, наявність нормативного акту тягне за собою автоматичного виникнення, розвитку або припинення бюджетних правовідносин, якщо в цьому немає бажання чи то виявлення волі, принаймні однієї із сторін даних відносин.

По-друге, правовідносини виконання бюджету за видатками є такими, що виникають на основі бюджетних нормативно-правових актів, що конкретно визначають можливі варіанти поведінки суб'єктів даних правовідносин. Адже, «норми права задають модель правовідносин, які лише в конкретній поведінці учасників стають більш «реальними». Правовідносини є засобами реалізації норм, і диспозиція норм відкриває права та обов'язки, що індивідуалізуються через реальні юридичні акти або поведінку» [11]. Бюджетно-правові норми визначають суб'єктивні права і обов'язки, що мають бути реалізовані в тій чи іншій ситуації, залежно від обставин, суб'єктами правовідносин. Варто зазначити, що безпосередньо через нормотворчу діяльність створюється модель правовідносин виконання бюджету за видатками, що знаходить своє відображення в бюджетних нормативах.

По-третє, правовідносини перебувають під охороною держави і забезпечуються її силою примусу. Адже саме держава створює умови задля реалізації норм бюджетного права і здійснює заходи щодо їх забезпечення. По суті, держава здійснює охорону майна, що належить їй на праві власності.

Участь держави у правовідносинах зумовлена її особливим статусом як суб'єкта публічного права та єдиного власника відповідного фонду ресурсів, включаючи знаряддя й засоби виробництва [10]. Такий підхід відображено як у науковій доктрині, так і в чинному законодавстві України. Частина друга статті 170 Цивільного кодексу України визначає,

що майно, яке перебуває у державній власності, належить народу України і здійснюється від його імені державними органами відповідно до закону [14], що підтверджує системну участь держави у майнових правовідносинах на підставі публічного інтересу.

Загалом, в більшості випадків, здійснення суб'єктами правовідносин виконання бюджету за видатками своїх прав та обов'язків відбувається без застосування заходів примусу, проте, якщо відбувається відхилення від визначених законодавством приписів, то реалізація бюджетних норм забезпечується примусовою силою держави.

По-четверте, правовідносинам виконання бюджету за видатками характерний «взаємопов'язаний, кореспондуючий характер відносин сторін, так як ці відносини виражаються у взаємних правах та обов'язках» [8]. Як зазначає О.Ф. Скакун, правовідносини є формою реалізації норм права, в якій відбувається індивідуалізація прав і обов'язків щодо конкретних суб'єктів та ситуацій. Ступінь цієї індивідуалізації може варіюватися: від мінімального рівня – коли правовідносини виникають безпосередньо із закону і поширюються на невизначене коло суб'єктів, – до максимальної конкретизації, за якої чітко визначені обидві сторони, об'єкт та зміст правового зв'язку. Такий підхід, зокрема, представлений у працях О. Ф. Скакун, де правовідносини поділяються за ступенем конкретизації, що демонструє гнучкість юридичної природи права в контексті його реалізації [11].

Правові відносини виступають як зв'язок, що виникає на основі правових норм і цей зв'язок проявляється через права і обов'язки суб'єктів правовідносин виконання бюджету за видатками. Цим правовідносинам притаманна максимальна міра конкретизації, адже законодавець точно визначає ймовірні варіанти поведінки суб'єктів в тій чи іншій ситуації, не даючи можливості діяти творчо, задля вирішення поставлених завдань.

До того ж, варто зазначити, що правовідносини виконання бюджету за видатками, є такими, що виникають у зв'язку з юридичними нормами і на їх основі. Вони служать засобом переведення загальних установлень юридичної норми (об'єктивного права) у конкретні суб'єктивні права та обов'язки

сторін (суб'єктів) правовідносин. Специфіка цього виду правовідносин полягає в тому, що з їх виникненням для одних осіб (уповноважених) відкривається передбачена юридичними нормами і забезпечена державою можливість використовувати у своїх інтересах і цілях поведінку інших осіб (зобов'язаних), для яких відповідна поведінка стає суспільно необхідним.

Правовідносини виконання бюджету за видатками, будучи складовою бюджетних правовідносин, поділяють їх основні ознаки, проте характеризуються специфічним проявом цих ознак, зумовленим особливостями змісту та кола суб'єктів. Як зазначають Л. К. Воронова, О. П. Віхрова, С. О. Ніщима та О. П. Орлюк, бюджетні відносини виникають у межах обмеженого кола суб'єктів, вужчого порівняно з іншими видами фінансово-правових відносин, оскільки не охоплюють учасників, чії взаємовідносини з бюджетом опосередковуються податковими чи іншими правовими зв'язками (громадяни, підприємства та організації недержавної і немуніципальної форми власності). Важливою особливістю є те, що суб'єктами бюджетних правовідносин виступають держава в цілому, представницькі та виконавчі органи державної і місцевої влади [3; 4, с. 115; 9, с. 117–118]. Крім того, такі відносини не виникають на підставі взаємного волевиявлення сторін, як, наприклад, при укладенні договорів, а зумовлюються прийняттям нормативно-правових актів, переважно імперативного характеру [1, с. 35]

До характерних ознак бюджетних правовідносин належить їх організаційно-грошовий характер, що проявляється в організації та русі бюджетних коштів [6, с. 202], а також часові межі їх існування, визначені строком чинності актів про бюджет (закону або рішення про місцеві бюджети), який збігається з бюджетним періодом – з 1 січня по 31 грудня [9, с. 254].

Специфічною рисою є також періодичність, що полягає у чіткому обмеженні дії бюджетних правових норм у часі. З початком нового бюджетного періоду та набранням чинності новим законом про державний бюджет або рішенням місцевої ради про відповідний місцевий бюджет виникають визначені цими актами правовідносини, зазвичай між тими ж суб'єктами, але на новій правовій підставі, які

тривають до завершення даного бюджетного періоду [2, с.142].

Ці особливі ознаки, виділені науковцями як притаманні бюджетним правовідносинам, знаходять своє специфічне віддзеркалення й у відносинах виконання бюджету за видатками, оскільки виходять із них, відображаючись наступним чином: а) виникають у зв'язку з розподілом і використанням централізованого державного або муніципального грошового фонду відповідної території; б) характеризуються більш вузьким колом суб'єктів, порівняно з бюджетними правовідносинами, проте з одним однозначно визначеним – державою; в) права й обов'язки визначаються завданням даної стадії бюджетного процесу – виконанням державного бюджету за видатками.

В.Д. Чернадчук, досліджуючи правовідносини виконання бюджету загалом, виділяє ознаки, притаманні їм. До них відносить: 1) організаційно-управлінський характер даних відносин; 2) подвійну природу правовідносин виконання бюджету, яка проявляється в поєднанні матеріальних і бюджетно-процесуальних норм; 3) базовість правовідносин виконання бюджету, оскільки їх призначення полягає у забезпеченні формування централізованих фондів грошових коштів, які є основою для існування держави та її адміністративно-територіальних одиниць; 4) тимчасовість правовідносин виконання бюджету; 5) об'єкт правовідносин виконання бюджету – бюджетні кошти, тобто матеріальний об'єкт, тоді як об'єктами інших бюджетних правовідносин є нематеріальні об'єкти, які в той же час тісно пов'язані з матеріальними [13, с.169 – 171].

Така розширена характеристика вченим ознак правовідносин виконання бюджету досить повно розкриває їх сутність. Варто зазначити, що дані ознаки певним чином притаманні і правовідносинам виконання бюджету за видатками. Проте, здійснюючи характеристику правовідносин виконання бюджету за видатками необхідно також дослідити їх істотні (спеціальні) ознаки, що дасть можливість говорити про них як про окремий вид фінансових відносин. Адже істотними ознаками є такі ознаки, котрі відображають природу предмета, його сутність і відрізняють його від усіх інших предметів.

Істотними ознаками є загальні та необхідні ознаки, такі, котрі належать усім предметам роду і без яких предмет немислимий [5].

Установлення спеціальних (істотних) ознак правовідносин виконання бюджету за видатками дозволить врахувати всі їх особливості.

Істотною ознакою правовідносин виконання бюджету за видатками варто визнати специфіку їх структурних елементів.

Варто відмітити, що для даного виду правовідносин характерна велика кількість суб'єктів. При чому, переважна більшість суб'єктів правовідносин виконання бюджету за видатками є такими, що наділені владно-розпорядчими повноваженнями, що зумовлює нерівність сторін цих відносин. Адже, орган держави, що представляє його інтереси і наділений повноваженнями регулювати суспільні відносини в області бюджетних видатків, застосовує до органу, що одержує бюджетні асигнування, метод владного впливу. Держава в односторонньому порядку встановлює види видатків, що фінансуються з бюджету, централізованих і децентралізованих грошових фондів. Тож, з огляду на це, можемо зазначити, що правовідносини в області видатків держави характеризується нерівністю суб'єктів правовідносин виконання бюджету за видатками.

Особливістю правовідносин виконання бюджету за видатками також є специфіка їх об'єкта. Об'єкт даних правовідносин є значно «вузьким», аніж в бюджетних правовідносинах, що в, свою чергу, характеризує дані відносини як особливий самостійний вид суспільних відносин.

Більшість провідних учених у галузі фінансового та бюджетного права як об'єкти бюджетних відносин розглядають бюджетні доходи (рідше – публічні доходи), бюджетні видатки (рідше – публічні видатки), бюджетне регулювання (інколи – міжбюджетні трансферти, хоча і їх в одних випадках можна віднести до доходів (для бюджету-отримувача), а в інших – до видатків (для бюджету-надавача), акти про бюджет [8, с.18]. Об'єктом правовідносин виконання бюджету за видатками є бюджетні кошти, з приводу яких виникають, змінюються і припиняються відповідні відносини відповідно визначених суб'єктів

Тож, з огляду на вищезазначене, можемо говорити, про те, що об'єкт правовідносин

виконання бюджету за видатками має особливий характер, зумовлений сферою свого існування та по факту являється бюджетними коштами, з приводу яких ці відносини відбуваються.

Характерною ознакою правовідносин виконання державного бюджету за видатками можна назвати і їх подвійну природу, оскільки саме в них проявляється поєднання матеріального і процесуального змісту правовідносин. Адже, суть цих правовідносин заключається у втіленні в життя матеріальних норм, які визначають видаткову політику держави, відображаючись в Законі України «Про державний бюджет України» на поточний рік, шляхом реалізації конкретних процесуальних дій, встановлених процесуальними нормами бюджетного права. Тож, правовідносини виконання державного бюджету за видатками являють собою комплексне поєднання матеріального і процесуального правовідношення, результатом реалізації якого є ефективний розподіл і перерозподіл бюджетних коштів за напрямками діяльності держави, визначений відповідним нормативним актом.

Також, характеризуючи правовідносини виконання державного бюджету за видатками, необхідно відмітити таку їх особливість як періодичність, що проявляється в циклі змінюваних дій та процедур, зумовлених щорічним прийняттям і реалізацією головного бюджетного нормативу, за яким живе держава – Закону України «Про державний бюджет» на поточний рік. Звісно, наша держава за час своєї незалежності мала випадки невчасного прийняття даного закону, що тягнуло за собою входження в новий рік без затвердженого бюджету. Проте, такі виключення лише підтверджують правила – правовідношення виконання державного бюджету за видатками виникають, змінюються і припиняються в рамках періоду, окресленим бюджетним роком.

Висновки. Таким чином, дослідивши особливості структури та змісту правовідносин виконання бюджету за видатками, можемо виділити наступні ознаки, притаманні даним правовідносинам.

Загальними ознаками правовідносин виконання державного бюджету за видатками є наступні:

1) правовідносини виконання бюджету за видатками завжди є результатом волевиявлення його сторін або однієї з сторін;

2) виникають на основі бюджетних нормативно-правових актів, що конкретно визначають можливі варіанти поведінки суб'єктів даних правовідносин;

3) характеризуються взаємопов'язаним, кореспондуючим характером відносин сторін з максимальним ступенем конкретизації;

4) перебувають під охороною держави і забезпечуються її силою примусу.

До галузевих ознак правовідносин виконання державного бюджету за видатками відносимо такі: виникають у зв'язку з розподілом і використанням централізованого державного грошового фонду; вужче коло суб'єктів, в порівнянні з фінансовими правовідносинами, проте з одним однозначно визначеним – державою; права і обов'язки суб'єктів правовідносин визначаються завданням даної стадії бюджетного процесу – виконанням державного бюджету за видатками, який в даному контексті розуміється як основний фінансовий план держави.

До спеціальних ознак правовідносин виконання бюджету за видатками відносимо: 1) специфічне коло суб'єктів, взаємовідносини між якими характеризується нерівністю; 2) особливий характер об'єкту правовідносин виконання бюджету за видатками, що зумовлений сферою свого існування та по факту являється бюджетними коштами, з приводу яких ці відносини відбуваються; 3) поєднання матеріального і процесуального змісту, в рамках реалізації правовідносин виконання державного бюджету за видатками; 4) періодичний характер правовідносин, зумовлений визначеним терміном дії Закону України «Про державний бюджет» на відповідний рік.

Тож, дослідивши загальні та специфічні ознаки, що притаманні правовідносинам виконання державного бюджету за видатками, їх можна визначити як публічні вольові, періодичні відносини, що виникають на основі закону України про «Державний бюджет» на відповідний рік, в зв'язку з розподілом і перерозподілом бюджетних коштів, характеризуються поєднанням матеріального і процесуального змісту та взаємопов'язаним, кореспондуючим характером відносин нерівних

за обсягом прав сторін з максимальним ступенем конкретизації.

Список використаних джерел:

1. Бандурка О. О. Управління державною податковою службою в Україні: організаційно-правові аспекти: дис... д-ра юрид. наук: 12.00.07. К., 2007. 499 с.
2. Бліхар, М. М. Доктринальні підходи до інтерпретації бюджетних правовідносин. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія: Юридичні науки.* 2020. № 3 (27). С. 139–145.
3. Віхров О. П., Ніщима С. О. Фінансове право: конспект лекцій. Чернігів: ЧДІЕУ, 2002. 280 с.
4. Воронова Л. К. Фінансове право України: підручник. К.: Прецедент; Моя книга, 2006. 448 с.
5. Жеребкін В. Є. Логіка. Харків: Основа, 1995. 254 с. URL: <http://thales2002.narod.ru/zher2.html>.
6. Ковальчук А. Т. Фінансове право України. Стан та перспективи розвитку. К.: Парламентське видавництво, 2007. 488 с.
7. Любич Н. П. Сучасний стан бюджетних правовідносин в Україні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція.* 2014. № 7. С. 108-111. URL: <https://vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc7/26.pdf>.
8. Музика-Стефанчук О. А. Сучасні проблеми об'єктів бюджетних правовідносин. *Фінансове право.* 2011. № 4 (18).
9. Орлюк О. П. Фінансове право: навч. посібник. К.: Юрінком Інтер, 2003. 528 с.
10. Ромовська Н. М. Цивільне право України. Загальна частина: підручник. К.: Алерта, 2014. 416 с.
11. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: підручник. Харків: Еспада, 2001. 656 с. URL: https://subj.ukr-lit.com/teoriya-prava-i-derzhavi-skakun-o-f-chastina-vosma-teoriya-realizaci%D1%97-prava/?utm_source=chatgpt.com.
12. Теорія держави та права: навч. посіб. / за заг. ред. С. Д. Гусарева, О. Д. Тихомирова. К.: НАВС, Освіта України, 2017. 320 с.
13. Чернадчук В. Д. Бюджетні правовідносини в Україні: теорія, практика та перспективи розвитку: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07. К., 2010. 419 с.
14. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України.* 2003. № 40–44. Ст. 356.
15. Цвік М. В., Петришин О. В., Авраменко Л. В. та ін. Загальна теорія держави і права: підручник / за ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. Харків: Право, 2009. 584 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI_2009/TEorijaDerjav_2009.pdf.

References:

1. Bandurka O. O. (2007). Upravlinnia derzhavnoiu podatkovoiu sluzhboiu v Ukraini: orhanizatsiino-pravovi aspekty. Doctor's thesis. Kyiv [in Ukrainian].
2. Blikhar, M. M. (2020). Doktrynalni pidkhody do interpretatsiyi byudzhethnykh pravovidnosyn. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika"*. Seriya: Yurydychni nauk. 3 (27), 139 – 145 [in Ukrainian].
3. Vikhrov O. P., Nishchymna S. O. (2002). Finansove parvo. Chernihiv: ChDIEU [in Ukrainian].
4. Voronova L. K. (2006). Finansove pravo Ukrainy: pidruchnyk. Kyiv: Pretsedent; Moia knyha [in Ukrainian].
5. Zherebkin V. E. (1995). Lohika. Kharkiv: Osnova. URL: <http://thales2002.narod.ru/zher2.html> [in Ukrainian].

6. Kovalchuk A. T. (2007). *Finansove pravo Ukrainy. Stan ta perspektyvy rozvytku*. Kyiv: Parlamentske vydavnytstvo [in Ukrainian].
7. Lyubych N. P. (2014). *Suchasnyi stan biudzhetykh pravovidnosyn v Ukraini*. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Serii: Yurysprudentsiia*. № 7, 108-111. URL: <https://vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc7/26.pdf> [in Ukrainian].
8. Muzyka-Stefanchuk O. A. (2011). *Modern problems of objects of budgetary legal relations*. *Finansove pravo*. № 4 (18) [in Ukrainian].
9. Orlyuk O. P. (2003). *Finansove pravo*. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
10. Romovska N. M. (2014). *Tsyvilne pravo Ukrainy. Zahalna chastyna*. Kyiv: Alerta [in Ukrainian].
11. Skakun O. F. (2001). *Teoriia derzhavy i prava*. Kharkiv: Espada. URL: https://subj.ukr-lit.com/teoriya-prava-i-derzhavy-skakun-o-f-chastina-vosma-teoriya-realizaci%D1%97-prava/?utm_source=chatgpt.com. [in Ukrainian].
12. E. V. Bilozorov, V. P. Vlasenko, O. B. Horova, A. M. Zavalny, N. V. Zayats, et al. (2017). *Teoriia derzhavy ta prava*. Kyiv: NAVS, Osvita Ukrainy [in Ukrainian].
13. Chernadchuk V. D. (2010). *Biudzhetni pravovidnosyny v Ukraini: teoriia, praktyka ta perspektyvy rozvytku*. Doctor's thesis. Kyiv. [in Ukrainian].
14. *Tsyvilnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 16.1. 2003 r. № 435-IV*. (2003). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 40–44, art. 356.
15. Tsvik M. V., Petryshyn O. V., Avramenko L. V. et al. (2009). *Zahalna teoriia derzhavy i prava*. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].